

Перспективи и проблеми на обучението по приложна етика в Университета за национално и световно стопанство

Валентина Драмалиева*

Резюме: Статията е ретроспекция на преподаването в УНСС на различни дисциплини, обединени под общото наименование *приложна етика*, стартирало през 1988 г. В бакалавърска степен, през 1993 г. – в магистърска степен, през 2004 г. – в следдипломна специализация (Институт за следдипломна квалификация, УНСС), а през 2008 г. – в курс за докторанти. Но ретроспекцията не е самоцел, а си поставя задачата да направи изводи, които се базират на анализа както на формалната, така и на съдържателната страна на обучението по тези актуални дисциплини.

Уводът представя повода за ретроспекцията. Първата част започва с уточняване на значението и значимостта на *приложната етика*, обосновава се нейната актуалност. Във втората част се посочва какви конкретни *приложни етики* се преподават в УНСС. Дисциплините се изброяват и представят накратко, като се посочват специалностите, степените на обучение, хорариума и продължителността на преподаването им. В третата част се правят изводи, произтичащи от анализа на формалната страна на преподаването на дисциплините. Споделят се както позитивите, постигнати в обучението по различни *приложни етики*, така и някои неблагоприятни практики, които го затрудняват. В четвър-

тата част се правят изводи, произтичащи от анализа на съдържателната страна на преподаването на тези дисциплини. Изведат се някои безспорни принципи и се представят перспективите на обучението по *приложни етики*, които са важни за студентите от всички сфери и професии в УНСС. Заключението обобщава смисъла на тези образователни усилия.

Ключови думи: бизнес етика, журналистическа етика, политическа етика, приложна етика, юридическа етика.

JEL: A20, M1, M160, Y80.

Увод

Бях поканена да взема участие в юбилейна конференция „50 години прогължаващо обучение в УНСС – добри практики и предизвикателства“ (29.10.2019 г.). Представих доклад за обучението по *приложна етика* в УНСС, в който систематизирах както постиженията, така и проблемите, свързани с преподаването на дисциплините, на които съм (била) титуляр. Направената ретроспекция, анализи и изводи имаха за цел, базирайки се на опита, да очертаят перспективите пред това важно етично обучение, съпътстващо усилията на добрите професионалисти днес. Това е целта и на настоящата публикация.

През 2004 г. за първи път си позволих да говоря публично за преподаването на *приложна етика* пред традиционната конференция на Сдружението на универси-

* Валентина Драмалиева е доктор по философия, професор в секция „Философия и етика“, катедра „Политическа икономия“ на УНСС.

метските преподаватели по философия в България (СУПФБ), където колегията обсъждаше актуални методически въпроси на обучението. Темата ме предизвика не само защото беше хит на световния образователен пазар, но и защото аз самата преподавах *приложна етика* в УНСС още от 1988 г. и исках да споделя натрупания опит и това добро начало, което в голяма степен бе лично постижение. Имах и подкрепата на ректорското ръководство – особено в началото. По този начин бе привлечен погледът на някои факултети и катедри и те с размах включиха дисциплини, свързани с *приложна етика* в учебните си планове. Но това постепенно се промени под въздействието на различни утежняващи фактори, които ще посоча по-нататък. За никого не е тайна, че образованието е доста консервативна сфера – и в добрия, и в лошия смисъл, където промените и новостите се случват трудно. Но именно затова трябва да се полагат непрестанни целенасочени усилия за постигането на значими цели – особено когато е налице обоснована убеденост в тяхната полезност и смисъл.

Заглавието на доклада ми тогава беше „Преподаването на приложна етика“, а след конференцията бях поканена да го публикувам в авторитетното сп. „Философски алтернативи“ (Драмалиева, 2005). Статията предизвика добър отзвук и интерес – може би заради актуалността на темата, а и заради това, че постави едно добре структурирано начало на проблематиката с убедителна обосновка за всички твърдения. Аргументите, показващи смисъла да се преподава *приложна етика* (Драмалиева, 2005, с. 85-87), и досега са основата, на която се градят разбиранята ми, както и обучението, което съм водила в УНСС. Оттогава съм споделяла опита и усилията си пред множество национални и международни конференции по етика в страната. Направих и доста публикации по темата – над 80 монографии, учебници, студии, статии,

научни доклади, както и съставителство на няколко научни сборници (Драмалиева, 2012; 2013; 2014a,b,c; 2015; 2018).

Затова днес още по-уверено мога да добавя нови наблюдения и заключения към направените тогава теоретични обобщения и да изкажа мнение дали са били верни.

1. Приложна етика – уточняване на значението и значимостта ѝ

Общата представа за приложната етика тръгва от това, че тя може да се визира в два смислови аспекта (Драмалиева, 2005, с. 77-78). Първият е свързан с това, че още от обособяването на етиката като теория за морала в епохата на Античността и до днес „приложността“ е нейна същностна характеристика – тя винаги е търсела начини за „прилагане“ на теоретичните постижения обратно към моралната практика, за да я стимулира и оптимизира. Затова я наричат практическа философия. Вторият смислов аспект представя приложната етика като едната от двете относително обособени части, на които най-общо се разделя етиката – теоретична етика и приложна етика. И двата смисъла се включват в общата представа и в този контекст приложната етика се определя така:

Приложната етика е прилагането на етически стандарти към човешката практика или реалността с цел: 1) да се анализират и решават ценностните проблеми, възникващи там; 2) да се балансират и оптимизират реалните отношения и поведението; 3) да се гарантират различни видове права на субектите. В това определение „човешката практика (реалността)“ се разбира най-общо като някоя определена *сфера, професия* или *случка (казус)*, както и като комбинация от тях.

Моето мнение е, че в тази връзка могат да се обособят **три типа приложна**

етика: 1) за значими обществени сфери; 2) за значими професии (професионални); 3) за решаването на казуси (казуистика), възникващи във всяка от тези сфери и професии. Същевременно, във всеки от трите типа могат да се открият множество **видове приложна етика: по първия тип** (значими сфери) – бизнес етика, правна етика, политическа етика, медийна етика, биоетика, медицинска етика, етика на околната среда, научно-технологична етика, компютърна етика, етическа глобалистика, гр.; **по втория тип** (значими професии) – следните етики: преподавателска, лекарска, търговска, инженерна, журналистическа, магистратска (адвокатска, прокурорска, съдийска, нотариус), административна, управленска, мениджърска, счетоводна, на учения, на политика, гр.; **по третия тип** (казуси) – се търси решаването им във всяка обществена сфера (делова или житейска) и всяка професия (Драмалиева, 2005, с. 82-85; 2014b, с. 20-24). Списъкът с видовете *приложна етика* може да бъде продължен – той има за цел само да онагледява, а не да ги изчерпа.

Но заедно с това списъкът показва, че въпросът за класификацията на *приложната етика* е важен не само формално – за прегледност и системност, но също и за правилното разбиране на нейната същност и предназначение, както и за адекватното ѝ използване в практиката. Списъкът показва още и това, че *приложната етика* няма единно битие. *Приложната етика* фактически е съвкупност от множество приложни етики. *Приложната етика* е само обща рамка на всички приложни етики (Драмалиева, 2014b, с. 18-19). Направеното по-горе понятийно уточнение е важно изходно начало за разбирането и преподаването на *приложната етика*.

Нарастващата значимост на *приложната етика* днес е неоспорим факт и той може да се обоснове с аргументи, разкриващи причините, които предизвикват и

поддържат интереса към нея (Драмалиева, 2005, с. 80; 2014b, с. 17-18), но това не е предмет на настоящата работа. Нейната изключителна актуалност води също и до превръщането ѝ в академична дисциплина, по-точно – до множество дисциплини, свързани с прилагането на етически стандарти към значими обществени сфери, професии, казуси. В авторитетните университети по света активно започват да се преподават различни приложни етики от 70-те – 80-те години на 20-и в. (Драмалиева, 2014a, с. 18; 2014b, с. 50-51; DeMarco and Fox, 1989, р. 158). В Университета за национално и световно стопанство това се случва през 1988 г., когато стартира *Етика в търговията*, а през 1990 г. на нейно място се появи и *Бизнес етика*. Титуляр и на двете дисциплини бях аз. Закъснението никак не е грастично, още повече като се има предвид, че периодът съвпада с граматичната за България 1989 г., която бележи началото на Прехода към пазарно стопанство и нова политическа организация.

Оттогава до сега обучението в УНСС стъпва на визираното вече разбиране за *приложната етика* – като съвкупност от *множество приложни етики*, както и на някои основни принципи, които ще бъдат посочени в третата част на това изложение.

2. Какви приложни етики се преподават в УНСС

Както е известно, в УНСС студентите се обучават в пет професионални направления – Икономика; Администрация и управление; Политически науки; Право; Социология, антропология и науки за културата. В посочените направления има множество различни специалности, насочващи към значими професии, свързани с икономика, бизнес, право, политика, администрация, международни отношения, дипломация, журналистика, социология, управление, мениджмънт, наука, преподаване и гр. Ви-

дно е, че има широко поле за изучаване на различни *приложни етики* – както за значими обществени сфери, така и за актуални професии и казуси. Но на практика в учебните планове на УНСС се срещат само следните: *бизнес етика, юридическа етика, политическа етика, политическа и бизнес етика, етика в масмедииите, журналистическа етика, етически анализ, етика в наука-та (модул), етика в счетоводството*.

Титуляр на посочените дисциплини съм аз. Видно е, че повечето се преподават (или са се преподавали) активно. Някои от тях – с леко променено заглавие – впоследствие се водят от други титуляри по причини, които ще коментирам по-нататък. Знам също и за още един курс по *приложна етика*, който се изнася пред студенти от специалност „Икономическа социология“ от преподавател на едноименната катедра. Възможно е да има и други, за които не знам. Катедрите нямат практиката да коментират публично учебните си планове и рядко търсят съдействие от други колеги. Заедно с това, преди няколко години съм изготвила и учебна програма за *Етика в счетоводството*, залегнала като избираема дисциплина в учебния план на специалност „Счетоводство“, но на практика никога не е предлагана за избор, въпреки че специално бях поканена да направя такава програма.

Важно е да се отбележи, че всички посочени *приложни етики* са избираеми дисциплини в учебните планове на съответните специалности. Те се приемат с интерес и всяка година се избират, но невинаги се осъществяват на практика заради госта завишените изисквания за минимален брой на студентите в поток според правилниците на УНСС.

За по-голяма яснота ще посоча някои формални данни за всяка от дисциплините.

Бизнес етика е дисциплина с приоритет сред *приложните етики* в УНСС, тъй като икономическото направление е водещо за

университета. Тя се преподава като академична дисциплина в УНСС от 1990 г. – първо за бакалаврите на специалност „Икономика и управление на търговията“, от 1993 г. – за магистрите на специалност „Икономика на индустрията“, а след това – и в други специалности от бакалавърска и магистърска степен на обучение. Сред тях трябва да се открити особено обучението по *Бизнес етика* във всички магистърски специалности по финанси с различна продължителност – 2, 3, 4 семестъра, продължило девет години (2004-2013). Дисциплината *Бизнес етика* беше предшествана от *Етика и естетика* (1987-1988) и *Етика в търговията* (1988-1990) в посочената вече специалност „Икономика и управление на търговията“, където тя стартира първоначално.

Бизнес етика се преподава (или се е преподавала) като избираема дисциплина във всички степени на обучение: бакалавър, магистър, следдипломна специализация. В определени случаи обучението е на английски език. В учебните планове на някои от магистърските специалности или в следдипломно обучение дисциплината е била конкретизирана – като напр. Бизнес етика в сделките с недвижими имоти, Бизнес етика и партньорски взаимоотношения, Бизнес етика и корпоративна социална отговорност, за да се концентрира преподаването върху спецификата на съответния бизнес. Аналогичен е и случаят с дисциплината Политическа и бизнес етика в бакалавърската специалност „Политическа икономия“, където сравнението между политика и бизнес е важно.

Въпреки че икономическото направление е водещо за УНСС, видно е, че твърде малко специалности – и преди, и днес, включват тази важна за съвременния свободен пазар дисциплина в учебните си планове. Това очевидно не е добре и изисква специален анализ.

За по-лесно сравнение и прегледност преподаването на *Бизнес етика* в различните степени на обучение, специалности (програми) и периоди е обобщено в таблица 1.

Образование

Таблица 1. Бизнес етика в различни: степени на обучение, специалности (програми), периоди

Бакалавър - Специалност:	Магистър - Специалност:	Следдипломна специализация - Програма:
Етика в търговията //в: „Икономика и управление на търговията“ (1988–1990) 30л./30у.	Бизнес етика //в: „Икономика на индустрията“ (1993–2010) 30л./30у.	Бизнес етика и КСО //в: „Мениджмънт и лидерство“ - съвместна програма на Център за развитие на управленски умения УНСС и JICA (2004–2014) 16л.
Бизнес етика //в: „Икономика и управление на търговията“ (1990–1998) 30л./30у.	Бизнес етика //в: „Финанси“ – 2, 3, 4 сем. (2004–2013) 30л./30у.	
Бизнес етика //в: „Европейска бизнес администрация“ (на англ.) – съвместна програма на УНСС и University of Humber (1996–2003) 30л./30у.	Бизнес етика в сделките с недвижими имоти //в: „Икономика на недвижимата собственост“, 2сем. (2008–2012) 30л./30у.	Бизнес етика и КСО //в: Университет „Св. Св. Кирил и Методий“, Скопие, Северна Македония „Обучение в управленски умения за развитие на малкия и среден бизнес. Японският и българският опит за управление и излизане на глобалните пазари“ - съвместна програма на УНСС, МВНР и Иконом. факултет на Университета в Скопие
Политическа и бизнес етика // в: „Политическа икономия“ (2013–до сега) 45л., а от 2018г. - 60л.	Бизнес етика и партньорски взаимоотношения //в: „Бизнес с недвижими имоти“, 2 сем. (2014–2016) 45л.	(2019–) 16л.
Бизнес етика //в: „Икономика“ (на англ.) (2014–2018) 45л.		
Бизнес етика //в: „Икономика“ (на бълг.) (2014–до сега) 45л.		

Юридическа етика е друга приложна етика, която също е избираема дисциплина, включена в учебния план на направление и специалност „Право“. Тя се преподава от 2008 г. до сега. В началото дисциплината е с хорариум 60 ч. (30л./30у.), след което съотношението се променя на 45л./15у., после – 45л./0у., а сега вече е с 30 ч. (30л./0у).

Дисциплината е утвърдена и досега винаги е избирана от студентите. Нещо повече – в последните години дори се формират по два потока в тази дисциплина, като всеки поток е от порядъка на 90-120 души. В този смисъл, намаляването на хорариума не е свързано с липсата на интерес от студентите, а с необходимостта да се оптимизира учебният план, за да се осигурят часове за задължителните дисциплини по право, които непрекъснато набъбват.

За специалност „Право“ си заслужава да се отбележи, че Юридическа етика, която е в 4 курс, е предшествана в учебния план от теоретична етическа дисциплина – Етически учения, в началните курсове (2 курс, сега – 1 курс). Тя с успех се преподава от 2009 г. с хорариум 30 лекции. Интересът към нея се промени, откакто е в учебния план на 1 курс и трябва да бъде избирана от студентите още при записването им в университета. Очевидно за всички избираеми дисциплини е много важно да бъдат поставени в благоприятни и равностойни условия, за да могат студентите да направят информиран избор.

Политическа етика също е утвърдена приложна етика в УНСС, на която съм титуляр. Тя беше задължителна дисциплина в учебния план на магистърската специалност „Политология“, направление „Политически науки“ (2008-2012) с хорариум 60 ч. лекции.

Политическа етика е единствената приложна етика, която не е сред избираемите дисциплини в учебния план на специалността. Тя се радваше на изключителен интерес от студентите заради актуалността и дискусиите, които предизвикваше. Но вече не се преподава поради отпадане на

магистърската специалност и замяната ѝ с друга. В учебния план на новата специалност **политическа етика** е заменена с друга подобна дисциплина, чийто титуляр е член на водещата катедра „Политология“. Очевидно причина за смяната не е липсата на интерес, а недостигът на часове на преподавателите от тази катедра.

Етика в масмедията е приложна етика, преподавана като избираема в бакалавърската специалност „Икономика на масмедията“, направление „Социология, антропология и науки за културата“ (2003-2006) с хорариум 45 ч. (30л./15у.).

Специалността беше променена на „Журналистика и масмедии“, което наложи нов учебен план, а заедно с това се обособи и нова приложна етика – **Журналистическа етика**.

Журналистическа етика е приложна етика, която се утвърди като избираема дисциплина в учебния план на новата бакалавърска специалност „Журналистика и масмедии“, направление „Социология, антропология и науки за културата“ (2006-2012), с хорариум 45 ч. (30л./15у.). **Журналистическата етика** се радваше на голям интерес, което личи от факта, че винаги беше избирана от студентите. Но въпреки това се наложи промяна. Дисциплината не отпадна от учебния план, но заглавието беше козметично променено, за да се води от преподавател на катедрата на тази специалност, макар че не е специалист по етика. Досегашният „титуляр“ и вложените усилия за утвърждаването на **Журналистическата етика** и за акредитирането на специалността бяха прозаично negliжирани, а недостигът на часове беше посочен като определящ за новата дисциплина и за новия титуляр.

Политическа и бизнес етика е приложна етика, която е избираема дисциплина в бакалавърска степен на специалност „Политическа икономика“, направление „Икономика“ от 2012 г. досега, с хорариум 45 ч.

л./0у. Първоначалният хорариум предстои да бъде променен на 60 ч. лекции с последните промени в учебния план от 2018 г. Интересното за тази дисциплина е, че е базирана на сравнителен анализ между *Политическата етика* и *Бизнес етиката*, тъй като студентите в актуалната специалност „Политическа икономия“ по принцип анализират и двете обществени сфери – политика и бизнес – и се обучават да търсят варианти за оптимизирането им в полза на обществения интерес.

Етически анализ е *приложна етика*, която е избираема дисциплина за магистърската специалност „Политическа икономия на гражданското общество“ от 2014 г., с хорариум 60 ч. лекции. За съжаление, тази дисциплина не се преподава напоследък заради това, че самата магистърска специалност не се предлага и отпада. Но *Етически анализ* влезе в учебния план на друга магистратура – „Дигитална икономика“ – от настоящата година ѝ предстои да бъде преподавана в контекста на тази предизвикателна съвременна сфера.

Етика в науката е модул в курса „Методология и методика на научните изследвания“, който се предлага като избираем за всички докторанти в УНСС от 2008 г. до сега. Смятам, че е много ползотворно докторантите да получат, макар и минимална, представа за множеството етически проблеми, които характеризират полето на науката и научната дейност на човека, както и академичното общуване. Модулът се посреща с интерес от докторантите и трябва да се посочи като едно от ползотворните завоевания на *приложната етика* в УНСС.

3. Изводи от формалните данни на преподаването – някои негативни практики

Отпадането на дисциплини, свързани с *приложна етика* в УНСС, най-често е заради промени в учебните планове или закриване-

то на специалности. Обичайно се налага поради недостиг на часове в катедрите, които водят съответните специалности. *Приложната етика* се заменя от друга избираема дисциплина или се предлага на някой вътрешен за катедрата човек, но с малка промяна в заглавието, за да не се оспорва от предишния титуляр. Такива са визираните по-горе случаи с дисциплините *Политическа етика* и *Журналистическа етика* в катедрите „Политология“ и „Медии и масови комуникации“. Има също и примери за чисто субективни решения за промяна в учебния план – както дисциплината *Бизнес етика* в магистърската специалност „Финанси“. Тя беше подменена в учебния план от друга избираема дисциплина, без дори титулярът да бъде уведомен.

Някои от отпадналите дисциплини – леко променени, впоследствие се водят от други титуляри, които, макар и да не са специалисти, така си осигуряват аудиторна натовареност. Това вероятно се дължи на мнението, че *приложната етика* е нещо, от което всеки разбира. В него има голяма доза истина, защото всички хора неминуемо използват *приложна етика* както в житейското си ежедневие, така и в деловата среда, където се трудят. Но това галеч не означава, че този ограничен опит е достатъчен, за да преподават *приложна етика*.

В УНСС няма изискване, което да регламентира кой може и кой трябва да изготви учебни програми по определени дисциплини и да бъде техен титуляр. Разчита се само на собствената преценка за компетентност, критичност и добросъвестност на преподавателите и на ръководителите на катедри, водещи специалности, които правят учебните планове. Така на практика всеки може да изготви свой лекционен курс по някоя *приложна етика*. Днес Интернет пространството дава достъп до множество добри учебни програми и учебници на световно утвърдени университети и съставянето на добра програма не е проблем.

Но това изобщо не е достатъчно за добро-то преподаване и за постигането на целите на всяка отделна *приложна етика*. Този проблем поне засега ми изглежда нерешим на вътрешно институционално ниво, поради което би било добре преодоляването му да бъде стимулирано от гържавни изисквания. Самата аз не гледам на правното регулиране в ръцете на гържавата като на панацея и не мисля, че за всичко трябва да се разчита на него, но и не смятам също, че то винаги трябва да се сочи като пречка за академичната автономия.

Анализираните формални данни насочват погледа и към още едно ширещо се заблуждение по отношение на *приложната етика* – особено професионалната. Често професионалистите от гадена сфера смятат, че именно те и само те са наясно с етическите стандарти на своята професия и никои „външен“ за професията не може да е компетентен. Такава недопускаща „ревност“ е характерна особено за лекари, юристи, счетоводители и гр. Затова те като че ли най-вече настояват само техни колеги да преподават лекарската, юридическата и счетоводната етика. Това в голяма степен се дължи на хиперболизирането на факта, че професионалистите са най-запознати с проблемите и с добрите практики в своята област. Дори и да е вярно, обаче, то не означава, че те знаят и всички решения на проблемите и всички казуси, особено от етическия им аспект. За мое удовлетворение това не е така в УНСС. Колегите-юристи нямат претенции да преподават *Юридическа етика*, но същевременно отгават значимото на тази дисциплина и винаги я включват при актуализиране на учебния план. За разлика от тях, професионалистите в счетоводството не допускат „външен човек“ да води професионалната етика на тази много актуална професия.

Преподаването на *Бизнес етика* е изправено пред друг специфичен проблем, който съставлява пречка за утвърждаването ѝ. За разлика от лекарите и юристите,

които смятат, че те най-добре познават етическите стандарти на своята област, много професионалисти от сферата на бизнеса все още смятат, че в бизнеса изобщо няма място за етически стандарти. Най-често те се аргументират с примери от практиката, където тези стандарти се нарушават, но не си дават сметка, че икономическите стандарти също се нарушават в практиката, но това не може да е аргумент срещу изучаването на икономическа теория. Този тип съпротива срещу *бизнес етиката* е налице и в нашия университет, където все още се среща подобно „икономизирано“ икономическо мислене. Затова все още се чува въпросът: за какво ни е *бизнес етиката*, щом не се спазва? Звучи като: за какво ни е законът, щом се нарушава? За какво ни е икономическата теория, щом непрекъснато я оспорваме?

Преподаването на *приложна етика* като цяло е изправено и пред друг проблем – смесването на проблемните полета на различни поведенчески дисциплини – етика, организационно поведение, икономическа култура, психология, етикет (етикетия) и т.н. По тази причина, за да се избегне дублирането, *приложната етика* често се измества или не се допуска именно заради такива дисциплини, които вече са в учебния план, или просто са по-популярни, или пък колегите се чувстват по-подготвени за преподаването им.

Специално внимание, във връзка със затрудненията пред *приложната етика*, заслужава и една налагаща се тенденция, която е изключително неблагоприятна – наричам я „феодализиране“ във висшето образование. Става дума за това, че факултетите, катедрите, направленията и специалностите все повече се затварят вътре в себе си и претендират, че са си самостоятелни. Така те сами изработват учебни планове за специалностите и учебни програми за всички дисциплини (горе и да не са специалисти), а след това

Образование

самите те ги преподават. Това „натурално стопанство“ все по-рядко търси външна помощ от експерти за преподаването и дори за консултации по определени дисциплини. Причините обикновено са формални – липсата на часове заради цялостното намаляване на броя им в резултат на различни реформи и промени като: премахване на упражненията като цяло; увеличаване на задължителния хорариум за преподавателите; намаляване на общия брой часове в отделните степени на различните специалности; увеличаване на задължителния брой студенти в един поток и съответно – намаляване броя на потоците; увеличаване броя на предлаганите избираеми дисциплини, като така все по-малък брой от тях имат шанс да бъдат избрани; negliжиране като цяло на избираемите дисциплини и поставяне на различни формални прегради пред тях. Тези наглед формални причини обаче предизвикват затваряне и капсулиране, които противоречат изцяло на всички световни тенденции за интеграция и глобализация на познанието и образованието, както и на интердисциплинарния подход, който доминира в образованието и науката. Парадокс е, че образованието се глобализира, а университетите у нас се феодализират.

Притеснителен е също и фактът, че избираемите дисциплини нямат задоволителен статут. Пропуска се академичното условие, че веднъж избрани, те стават задължителни – за посещение на лекции, за усвояване на знания, за полагане на изпит, за адекватна оценка. Заедно с това, много от избираемите дисциплини съществуват в учебните планове само „на книга“, а в действителност не се предлагат, за да не се разсейва броят на студентите, а да се концентрира в един поток, който да е достатъчно голям. Така се реализират икономии. Дори и не се допуска, че избираемите дисциплини изискват повече грижи, за да бъдат съхранени и гарантирани. Те трябва да бъдат поддържани, дори ако

понякога не са избрани. На практика е точно обратното. Винаги, когато се прави реформа и съкращение за икономии, първо се посяга на избираемите дисциплини, които се орязват – особено когато са преподавани от титуляр, който е външен за катедрата или за факултета на тази специалност.

Друг фактор, който се отразява пагубно на *приложната етика*, е премахването на семинарните занятия. Това е неблагоприятно, защото преподаването на *приложни етики* е свързано с дискусии, анализи, разглеждане на казуси, а това може да се осъществи най-вече в груповото общуване на семинарите. Големите потоци не допускат тази възможност, което е сериозно затруднение, но и предизвикателство, защото преподаването неминуемо трябва да се промени, за да е ефективно. От друга страна, премахването на упражненията означава и цялостно намаляване броя на часовете и съответно – недостиг на часове за много преподаватели, както и „излишни“ преподаватели, за които трябва да се намери аудиторна заетост. Това директно рефлектира върху избираемите дисциплини, които отново се окастрят в разписанието заради икономии, макар че в учебните планове техният брой непрекъснато расте (поне „на книга“), за да сме в крак със световните тенденции.

Освен липсата на упражнения, негативно въздействие върху *приложните етики* и върху всички избираеми дисциплини оказва големият брой студенти в един поток, което, само по себе си, пречи на общуването и на самостоятелната работа, а те са много важни.

Анализът на формалната страна на обучението по *приложна етика* показва, че в УНСС действително има широко поле за разгръщане. На практика, обаче, се преподават малко *приложни етики*, което не е добре и е извън съвременните тенденции.

Опитът ми налага убеждението, че сред причините за отхвърлянето на различни *приложни етики* най-често са: непознаването им, смесването на проблемните полета

на различните поведенчески науки, липсата на часове, изолацията, мнението за свърх компетентност, субективността. Заедно с това, понякога има съмнение в необходимостта от *приложна етика* в обществото изобщо и в обучението конкретно или пък се налага да се преодоляват госта спорни мнения – че само професионалистите са наясно с етическите стандарти на професията си; че в бизнеса изобщо няма място за етически стандарти; че етиката не е нужна, защото етическите стандарти се нарушават най-често. „Феодализирането“ на висшето образование пък е една твърде парадоксална тенденция, която заплашително си проправя път, но фактически тя е тясно свързана с всичко, изредено по-горе преди нея. Очевидно е, че повечето неблагоприятни практики произтичат от ширещото се около нас общо „икономизиране“ на пространство, време, пари и други ресурси във висшето образование. Но заедно с това – от липсата на критичност, дългосрочна перспектива и визионерство в тази важна сфера.

4. Изводи от съдържателната страна на преподаването – опит и перспективи

Преподаването на *приложна етика* има не само формална, но и съдържателна страна, която си заслужава да бъде представена. Става въпрос за множество качествени анализи и изводи от опита – не само собствения, но и този, който съм проучила. Те могат да се обобщят в някои основни принципи, които според мен са се утвърдили като безспорни.

Първо, *приложната етика* **да се визира като прилагане на етически стандарти** към важна обществена сфера, значима професия или конкретен казус с цел да се анализират и решават ценностните проблеми, възникващи там, както и да се балансират и оптимизират отношенията и поведение-

то, и да се гарантират различните видове права на субектите. Всяка *приложна етика*, преподавана като учебна дисциплина, трябва да съдържа и представя в единната цялост и трите посочени аспекти едновременно – **сфера, професия, казуистика**.

Второ, изборът на подходяща *приложна етика* **да е съобразен с научната област и с основните теоретични и професионални интереси на студентите** и очакванията за бъдещата им реализация – бизнес, мениджмънт, управление, администриране, политика, международни отношения, юридически дейности и професии, журналистика, научна дейност, преподаване. Етическите стандарти *се адаптират* към всяка професия и сфера.

Трето, преподаването да се гради на модерното разбиране за *приложна етика*: **да не се дават готови решения за правилно поведение**, а да се показва и усвоява **как** се използват етически аргументи и „инструменти“ за достигане до правилни решения, т.е. етиката да се налага като надежден модел на поведение. Етиката не е рецепта за правилно поведение, а е набор от етически стандарти, които всеки сам трябва да прилага за вземането на правилно решение. Студентите трябва да разберат смисъла на нормите, нормативността и регулирането изобщо, както и прескриптивния характер на всяка етика.

Четвърто, всяка *приложна етика* се основава на **свободата**. Това означава:

1. Да се стимулира във всяка сфера свободният избор, но **разумно обоснован**;
2. Студентите да се обучават **как да правят избор**;
3. Свободният избор винаги да се представя във връзката му с **отговорността**;
4. Да не се задават готови решения, а да разчита на **конкретни решения** при всеки случай.

Пето, обучението по *приложна етика* цели да учи студентите **как да вземат решения, които са** (едновременно) **и етиче-**

ски обосновани. За целта е нужно да усвоят **етическия анализ** и да успеят да адаптират житейския етически анализ, който всички хора владееят, към съответната делова среда, с която са професионално свързани. Чрез него студентите трябва да се научат да достигат до **обективна етическа оценка** и да правят разумна преценка за **правилността на поведението**. Те трябва да ползват основните **етически подходи**, както и **основните етически принципи** в тези подходи. Важно е винаги да се стимулират различни начини за анализ, варианти за решения, разумни аргументи.

Шесто, обучението по всяка *приложна етика* задължително да включва **етическата казуистика**, което означава две неща. Първо, самото преподаване да се опира на казуси, т.е. да се подкрепя с примери от практиката. Второ, преподаването да включва специален раздел, посветен на етически анализ на действителни казуси, за да се покаже и усвои практическата приложимост и полезност на етиката, т.е. нейната приложност.

Седмо, всяка *приложна етика* да представя **етическата гледна точка не като алтернатива на основната гледна точка**, която е тясно свързана с професията и сферата, а просто като неин **необходим аспект** (страна). Да се избягва противопоставянето и абсолютизирането на различията между съответната сфера (професия, казус) и етиката.

Осмо, всяка *приложна етика* да се **разграничава от интуитивността и емоциите** и да **стимулира човешката рационалност**, защото етиката е разумна дейност, която изисква определени познания и умения, както и усилия те да се използват. Обучението трябва да насърчава мисленето, критичността, аргументирането на позициите, търсенето на смисъл, а също и да се разграничава от стереотипи, неправилни представи, грешни понятия, заблуждения, които пречат на разумния и

етически обоснован избор и вземането на правилно решение в деловата дейност.

Девето, всяка *приложна етика* да дава определен **набор от етически познания и компетентност**, но същевременно и да създава определена трайна **етическа нагласа**, която винаги да присъства в мисленето на студентите – и като хора, и като професионалисти.

Десето, всеки курс по *приложна етика* е с подчертана **практическа ориентация**, но същевременно трябва да предлага **разумен баланс между теорията и практиката** по отношение на етическите стандарти, механизми и модели. От една страна, обучението трябва да **разчита на ежедневните морални понятия и умения** на студентите, на познатите житейски дилеми, а от друга, то същевременно трябва **да се дистанцира от тях** и да върви към анализ, оценка и решение на деловите проблеми в тяхната специфика. Важно е бъдещите професионалисти да се учат да **разпознават етическите проблеми** във всяка отделна ситуация на съответната делова сфера, професия или казус, тъй като разпознаването не става от самосебе си, а също изисква познания и усилия.

Заклучение

Днес психологическите изследвания също подкрепят обучението по етика, защото установяват, че моралните (етически) умения на хората не са даденост, а се развиват и се влияят от образованието, а студентската възраст е най-подходяща за целта. Затова преподаването на *приложна етика* в университетите не само е възможно, а е и необходимо.

Университетът за национално и световно стопанство действително е авторитетно и перспективно място за обучение по *приложната етика* със своите пет професионални направления и множество различни специалности, свързани със зна-

чими професии в областта на: икономика, бизнес, мениджмънт, право, управление, политика, журналистика, социология, администрация, преподаване, наука, дипломация, международни отношения...

За да има успех, обучението по *приложна етика* трябва да съблюдава посочените принципи. Заедно с това несъмнено трябва да ползва и актуални методи – непринуденост, диалогичност (вкл. неосократически метод), интерактивност, интересубектност. Добър и изпитан начин е също философското питане, осмисляне, аргументиране и критичност. А назиданието, морализирането, шаблонът и повторението определено да се избягват. В дисциплините по *приложна етика*, на които съм титуляр, обучението безусловно се основава на посочените теоретични постановки и принципни предписания.

Стремежът за рационализиране на общественения живот прави етиката особено актуална за всички социални сфери, професии и казуси, поради което различните *приложни етики* се вписват напълно в контекста на тези образователни усилия, които смятам, че си струват напълно във всеки престижен университет. Защото за никого не е тайна, че днес понятието за професионализъм съдържа не само изисквания за знания и компетентност в една специализирана сфера, но също и очаквания за определени етически нагласи и умения, които да ги стимулират. Това е сериозно предизвикателство пред университетското образование. В УНСС е поставено добро начало, но има и много да се прави занапред.

Цитирани източници:

Драмалиева, В., 2005. Преподаването на приложна етика. *Философски алтернативи*, № 1, с. 77–89.

(Dramalieva, V., 2005. Prepodavaneto na prilozhna etika. *Filosofski alternativi*, № 1, s. 77–89)

Драмалиева, В., 2012. Етосът в науката, във: В. Драмалиева, Е. Маринова (ред.), *Етиката в българската наука*. София: Издателски комплекс – УНСС, с. 9–19.

(Dramalieva, V., 2012. Etosat v naukata, vav: V. Dramalieva, E. Marinova (red.), *Etikata v balgarskata nauka*. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, s. 9–19)

Драмалиева, В., 2013. Защо е опасно възприемането на правото като етически максимум в България, във: В. Драмалиева, Е. Маринова (ред.), *Етиката в българската правна система*. София: Издателски комплекс – УНСС, с. 42–52.

(Dramalieva, V., 2013. Zashto e opasno vazpriemaneto na pravoto kato eticheski maksimum v Bulgaria, vav: V. Dramalieva, E. Marinova (red.), *Etikata v balgarskata pravna sistema*. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, s. 42–52)

Драмалиева, В., 2014а. Бизнес етика и корпоративна социална отговорност в съвременното управление на бизнеса. София: Издателски комплекс – УНСС.

(Dramalieva, V., 2014a. Biznes etika i korporativna sotsialna otgovornost v savremenoto upravlenie na biznesa. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS)

Драмалиева, В., 2014б. Бизнес етика – философски прочит. София: Издателски комплекс – УНСС.

(Dramalieva, V., 2014b. Biznes etika – filosofski pročit. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS)

Драмалиева, В., 2014с. Достатъчна ли е Хипократовата клетва днес?, в: Е. Маринова, С. Попова (ред.), *Европейските етични стандарти и българската медицина*. София: Издателски комплекс – Български лекарски съюз, с. 254–261.

(Dramalieva, V., 2014c. Dostatachna li e Hipokratovata kletva dnes?, v: E. Marinova, S. Popova (red.), *Evropeyskite etichni standarti*

Образование

i balgarskata meditsina. Sofia: Izdatel Balgarski lekarski sayuz, s. 254–261)

Драмалиева, В., 2015. Как да се преподава бизнес етика?, в: Е. Маринова (ред.), Етика и развитие: българският контекст. Велико Търново: Издателство „Фабер“, с. 449 – 475.

(Dramalieva, V., 2015. Kak da se преподаva biznes etika?, v: E. Marinova (red.), Etika i razvitie: balgarskiat kontekst. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo „Faber“, s. 449 – 475)

Драмалиева, В., 2018. Бизнес етиката в съвременния мениджмънт. София: Издателски комплекс – УНСС.

(Dramalieva, V., 2018. Biznes etikata v savremennia menidzhmant. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS)

Adler, R. B., 1989. Communicating at Work. Principles and Practices for Business and the Professions. 3rd ed. Random House, Inc., USA.

Beauchamp, T.L. and N.E. Bowie, 2004. Ethical Theory and Business. Prentice Hall.

DeMarco, J.P. and R.M. Fox (ed.), 1986. New Directions in Ethics. The Challenge of Applied Ethics. NY & London: Routledge & Kegan Paul.

Donaldson, J., 1989. Key Issues in Business Ethics. London: Academic Press Ltd.

Ottensmeyer, E.J. and G.D. McCarthy, 1996. Ethics in the Workplace. The McGraw-Hill Co., Inc., USA.